

*Жиждома О. О.,  
кандидат філологічних наук, доцент,  
доцент кафедри української мови та слов'янської філології  
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»*

## РОЛЬ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКИХ НОВОТВОРІВ У МОВНОМУ МЕХАНІЗМІ ПОРОДЖЕННЯ ТЕКСТУ

**Анотація.** У роботі визначається статус оказіональних лексем порівняно з узуальними, здійснюється їх аналіз на семантико-прагматичному рівні, простежуються особливості введення індивідуально-авторських новотворів у поетичний контекст з урахуванням мотивуючої й мотивованої основ.

**Ключові слова:** оказіональні слова, авторська інтенція, текст, прагматичний аспект.

**Постановка проблеми.** Усебічний аналіз індивідуально-авторських новотворів – позасистемних мовленнєвих одиниць, яким притаманне індивідуальне, усвідомлене одним або кількома носіями мови контекстне значення, становить одну з проблем сучасної лінгвістики. Незважаючи на значний доробок науковців у визначенні сутнісних ознак оказіональних слів, їх структурно-семантичних особливостей (О.А. Земська, Г.Й. Винокур, В.В. Лопатін, В.П. Ковальова, В.А. Чабаненко, Л.П. Мойсієнко, В.В. Герман та ін.), питання ролі оказіональних у мовному механізмі породження поетичних текстів залишається невирішеним. У поданій статті здійснюється аналіз семантико-структурної природи оказіональних слів як засобів, здатних впливати на механізми породження віршованого мовлення, що стало **метою дослідження**. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**: 1) виявити в сучасному віршованому мовленні оказіональні слова; 2) дослідити структурно-семантичну природу таких утворень; 3) з'ясувати механізми породження поетичних текстів з оказіональними словами.

**Виклад основного матеріалу.** Пізнання людиною навколишньої дійсності спричиняє постійну розумову діяльність, яка реалізується насамперед у мовній матерії – своєрідному середовищі, що переносить індивідуальні знання в суспільну площину. Мислення, яке одночасно є індивідуальним і суспільним, закріплюється в мовній матерії у вигляді певних результатів пізнання. В індивідуальному плані мовленнєвий процес – це потенційно безкінечна, проте дискретно безперервна форма втілення мисленнєвого процесу людини. Мовномисленнєвий процес є однією з найважливіших форм реакції людини на навколишній світ; найвища (понятійна) форма віддзеркалення дійсності властива людині й безпосередньо пов'язана з мовленнєвою діяльністю. Це створює особливий ряд взаємодії людини й світу – «об'єкт – діяльність – думка – мова».

Характеристика людини повинна крім біологічного аспекту враховувати ще й ознаки її духовної природи, оскільки людина здатна створювати ідеальний і понятійний образ цього світу. Із таких позицій цікаво було б розглянути питання про те, як формується безпосередньо той чи інший мовленнєвий блок, у якому вжитий оказіоналізм (індивідуально-авторський новотвір), який разом з іншими одиницями контексту бере участь у формуванні загального поетичного тексту.

Життєдіяльність людини – це постійна взаємодія з навколишнім світом, яка є джерелом пізнання й формування плану дій, які забезпечують митцеві досягнення тієї чи іншої мети, у цьому разі – під час створення нетривіальних одиниць. Як відомо, мовленнєво-мисленнєвий процес – це процес не лише фіксування, а й оцінки якогось мовленнєвого феномена в плані адекватності вираження тією чи іншою мовною конструкцією ідеї, авторського задуму, що зорієнтує на правильне (істинне) пізнання тієї чи іншої зображуваної у творі ситуації.

Формування плану дій у мовленнєвому процесі врешті-решт набуває мовної форми, яка виявляє саму діяльність творчої особистості, нерозривно пов'язаної із суспільством. З огляду на мовну структуру створення цілісного поетичного тексту, введення оказіоналізмів повинне бути органічним, має сприяти створенню адекватної мовленнєвої форми, яка сприймалася б читачем як безперервний процес породження висловлювання зі структурно релевантних одиниць узуального характеру. Таке органічне поєднання в суцільному тексті забезпечить закріплення й вираження головної інтенції автора, тому вирішальним питанням у процесі такого текстотворення є, безумовно, питання щодо формування оказіональних слів (як у структурному, так і в семантичному плані).

Дискретний процес текстотворення у вербальній комунікації передбачає зворотний зв'язок, що слугує гарантією здійснення відповідної інтенції між автором тексту й читачем, однозначності сприйняття повідомлюваного. Цей процес можна також уявити і як принцип зворотного зв'язку, у якому вибір потрібного елемента (оказіонального слова) детермінується не усталеною послідовністю мовних одиниць, а осмисленим вибором з усіх лексем саме новоутвореної одиниці, яка за законами зворотного зв'язку обов'язково повинна визнаватися оптимальною в кореляції з конкретним контекстом, а тому матиме право на існування.

Можливості людської свідомості й активна роль суб'єкта в акті номінації особливо чітко простежуються в процесі образного уявлення дійсності, що ґрунтується на здатності людської свідомості асоціативно пов'язувати предмети та явища навколишнього світу, помічати загальні ознаки і якості різних предметів у результаті спільності, близькості створюваних ними вражень.

Виникнення оказіональних слів – це майже завжди акт свідомої мовленнєвої творчості, який полягає в тому, що для створення оказіоналізму автор або використовує непродуктивний словотвірний тип, або порушує обмеження, які накладає мовна система сучасної української мови на той чи інший тип, або створює новотвір за зразком конкретного, реального слова, що в нього входить, або створює інновацію без урахування наявних у мові словотвірних відповідностей за т. зв. оказіональними моделями, або використовує словотвірні елементи, не відомі чи майже не відомі сучасній мовній системі.

Вдало створені індивідуально-авторські новотвори – це не тільки мовний матеріал відповідних текстів, це – конденсатори розгортання семантичного змісту текстів у цілому. Складові частини okazіоналізмів містять ядерні семи, що асоціюються з різними ситуаціями дійсності й знаходять вираження в загальній семантичній структурі новотвору. У звичайному комунікативному процесі кожна мовна одиниця вишиковується в мисленнєвий ряд, який конструює ланцюжок, що віддзеркалює моменти свідомості, поетичне ж мовлення – це результат складнішої мисленнєво-розумової діяльності, скерованої на адекватне сприйняття читачем тексту в процесі його прочитання, розуміння й інтерпретації. Усі складові частини індивідуально-авторського новотвору привносять у його загальний зміст новий семантичний відтінок, що в комплексі дає нове, свіже розуміння явища, на якому акцентує увагу автор. На тлі загального тексту така одиниця вигідно виділяється, що, з одного боку, спричиняє її неповторне сприйняття, а з іншого – вона набуває нових відтінків у значенні, що продиктоване потребами комунікації. Виступаючи заміниками цілих синтаксичних сполучень, okazіональні слова вирізняються більшою інформативністю на фоні інших одиниць тексту: «...останні долітовують прозорі дні вересня»; «І треба ж в прізвищі самому осолов'їтись так до дна?» (І. Драч). «Замрякають очі, світлі сльози краплями пливають» (Яр Славутич). Сприймання читачем тексту з okazіональними словами є важливим фактором у площині індивідуально-авторського словотворення, адже це в кінцевому підсумку формує інтенцію автора твору й власне побудову тексту. Адекватність сприйняття поетичного тексту з okazіоналізмами зумовлена досвідом (знаннями) читача. Чим багатший і різноманітніший є тезаурус останнього, чим більшою буде розвинута його спроможність аналітично сприймати текст, тим змістовніше (іноді на інтуїтивному рівні) читач сприйматиме інформацію, закладену в нетривіальних одиницях.

Взаємодія механізму зворотного зв'язку (автор – читач) є передумовою не просто створення адекватних і водночас містких новотворів, але водночас і їх смислового наповнення. У цьому разі має йтися про нерозривний зв'язок семантики okazіоналізму та його форми, оскільки часто на основі зворотного зв'язку відтворюється відповідно до комунікативних завдань не сама по собі мовна форма, а форма, що влучно висловлює інтенцію автора, тому в поетичних текстах часто можна натрапити на приклади вживання однопрефіксних різнокореневих дієслів, які, виступаючи синонімами, ніби нашаровуються один на одного й використовуються з метою інтенсифікації повідомлюваного: «Господи, **закаже, замов, заціп, запросторікуй...**» (В. Стус); «...я наболів, **налюдинив, наскавулів...**» (Б. Рубчак). Передаючи власну інтенцію в такий специфічний спосіб, автори досягають змістового зчеплення повідомлюваного, що сприяє загальній зв'язності тексту: слово-аналог, згуртовуючи навколо себе співзвучні слова, наче створює тонку словесну гру, кризь яку пробивається настрій поета. Зворотний зв'язок у логічному аспекті налаштовується насамперед на інформативне повідомлення про відповідне явище, яке є предметом контексту, а психологічний аспект комунікації скерований у бік установлення розуміння читачем інтенції поета, яка шляхом постійної перевірки на адекватність повідомлюваного формується одночасно з головною метою контакту між читачем і автором (інформація й порозуміння). Звичайно, okazіоналізми не можуть виступати повноцінними одиницями такого спілкування, але вони є повноцінними елементами-цеглинками суціль-

ного блоку в межах висловлювання. Сам по собі авторський задум висловити думку за допомогою не лише узуальних, але й okazіональних слів буде успішним, коли останні відповідатимуть конкретній мовленнєвій ситуації, оскільки адекватність формування задуму визначає успішність функціонування новотвору й зворотну реакцію реципієнта. Разом із тим не можна забувати, що ситуація, на якій хоче наголосити автор, вводючи okazіоналізм, у мовленнєвій трансформації – це реальний дворівневий (матеріальний і мовний) контекст, у якому одиниці набувають як прямого, так і переносного значення, які в сукупності врешті-решт мають відповідати авторському задуму. Ретельний відбір текстових мовних (мовленнєвих) одиниць є важливим складником, який віддзеркалює взаємодію поета з навколишнім світом: «... у результаті безперервної взаємодії з об'єктом людина в процесі мислення оперує не з самими по собі поняттями, словами, знаками, символами, значеннями, смислами і т. ін., а саме з об'єктом, який визначається в поняттях, тобто який виступає в різних якостях залежно від того, які він входить в різні системи зв'язків і відносин» [7, с. 26]. Поява в контексті okazіональних слів пов'язана з можливостями передбачення, визначається наявністю в контексті ознаки, яка породила новотвір. Наприклад, прийом кореляції відіменникових дієслів із твірними іменниками знаходить своє втілення в поетичному мовленні різних поетів: «Рідній землі волю **виволював** кров'ю» (В. Бровченко); «**Чи вилонила** з молодого лона», «**Так борцем тим наборицтисься**», «**Жодне слово не хоче ословитись**» (І. Драч); «**Зоря так щедро зазорила**» (М. Сингаївський); «**Мені вдовольнити застраглося спрагу**» (А. Бортняк); «**Твій сірий вовк в воді намок і спати навовчився...**» (М. Вінграновський); «**А каменюка зразу не кинена, камінючиться**» (В. Стус). Введення в контекст відсубстантивної дієслівної інновації дає можливість автору вилучити з контексту зайві деталі, вибрати потрібні для зображення конкретної ситуації риси, співзвучні із цілим текстом.

Вдало створені авторські новотвори, які відповідають художньому задуму, – це, як правило, слова зі складною змістовою структурою, але з досить прозорими семантичними стосунками їхніх складників; вони тісно пов'язані зі складниками контексту на семантичному, дериваційному та синтаксичному рівнях, а можливість їх тлумачення виражає вербальну ознаку тексту. Складові частини слова містять ядерні семи, що асоціюються з різними ситуаціями дійсності, процесу, стану й знаходять своє втілення в загальній семантичній структурі новотвору. Кожний компонент привносить у загальний зміст новотвору якийсь свій семантичний відтінок, що в комплексі дає нове, свіже, оригінальне значення, яке на тлі загального тексту вигідно виділяється і, з одного боку, зумовлює його неповторне сприйняття, а з іншого – саме набуває в контексті нових відтінків у значенні, які продиктовані потребами комунікації. Коректність таких утворень установлюватиметься на основі перевірки через зворотний зв'язок правильності вибору саме такої мовленнєвої форми. Можна сказати, що цей вибір при лінійному розгортанні на рівні надфразової єдності спирається на парадигматичну основу мови. У лінійному процесі, тобто в синтаксичній структурі, зчіплюються всі мовні форми, які, спираючись на власний запас мовних знань, обирає автор для висловлення думки. Так, для позначення мікротеми поети можуть розташовувати новотвори в препозиції щодо наступного відрізка. У таких випадках okazіоналізми містять у своїй структурі значення подальшої надфразової єдності, дають «установку» на сприйня-

тя інформації на рівні мікротеми, задають тон подальшому викладу й використовуються як засіб розгортання семантичного змісту в цілому. Виступаючи семантично місткою одиницею, здатною замінити цілу синтаксичну конструкцію, новотвір служить вихідним пунктом у подальшому розвитку думки й одночасно є планом викладу. Подібні новотвори потенційно моделюють повідомлюване, те, що йде за неоексемаю. Конотативний елемент значень у подібних випадках знаходиться на поверхні. Такі слова несвідомо привертають увагу, виступаючи згустками концентрації змісту, допомагають передбачити, здогадатися, перейнятися емоціями поета: «*Ба, життячко! – Цей племін летючий! – вік не вивчити назубок...*» (М. Самійленко); «*Так навчилися ми, затрибунні добродії, у бездомного пса позичати очей!*» (В. Бровченко); «*Змагарко правди, звихрена, як брань...*», «*Твої сини, твоя могутя важкі волочать кайдани*» (Яр Славутич).

Авторські новотвори зі складною семантичною структурою й досить прозорими семантичними стосунками складників (що зумовлює складність тлумачення) використовуються поетами й у кінці відрізка, тобто знаходяться в постпозиції щодо фрагмента поетичного твору, тим самим узагальнюючи його зміст. У таких випадках неузалежна одиниця, наче підбиваючи підсумок, є конденсатором змісту попереднього мовленнєвого відтинка: «*Така велика, світова жальба!*»; «*Де той Жученко, названий Славутич, палкий дугар...*»; «*Свобода й правда – змоги бойові – на згин останній сталінській людьві!*»; «*Оплакуючи українську кров. Пролиту лютими москвинчаками!*»; «*Чого загнав мене, могутній Боже, у те малецтво?*» (Яр Славутич); «*Воюй, земле! Плоди двоногу малість!*» (М. Вінграновський); «*Ген серед ночі голос державить!*» (І. Драч); «*Адже безмовно-одномовне, безлике, бо зросійщене...*» (Б. Старчевський). Таким чином, індивідуально-авторські новотвори посилюють участь синтагматики й прагматики в лексико-граматичному оформленні поетичного тексту; завдяки своїй структурно-семантичній неординарності вони сприяють покращенню зв'язку в горизонтальній і вертикальній площині.

Перехрещення синтагматики й прагматики в структурі текстів з оказіональними словами породжує й багаторівневість самого висловлювання, у якому поруч із лінійною залежністю форм утворюється така ієрархія, у якій окремі члени (у нашому випадку – оказіоналізми) володіють залежністю об'єктного характеру й створюють картину багаторівневого синтаксису авторського мовлення.

**Висновки.** Складну взаємодію синтагматичних і прагматичних відношень кожного разу демонструють новотвори в конкретному висловлюванні. Автори, вводячи в контекст новотвори, мають передбачати розвиток реакції читача на такі слова й самі налаштовуватися на запобігання неправильному тлумаченню останнього. У процесі створення новотвору поети, складаючи загальну схему розвитку думки, імовірніше за все, вдаються до так званого програмування, складають план побудови відповідної смислової лінії, яка зумовлює вибір потрібних не лише узуальних, але й оказіональних мовних засобів. Таким чином, коректне мовне оформлення відповідної авторської думки обов'язково будується на основі зворотного зв'язку (розуміння й сприйняття читачем ав-

торської інтенції), а тому адекватна мовна організація тексту сприятиме кращому усвідомленню й переробленню наданої інформації у свідомості реципієнта.

Подана стаття не вичерпує всього кола питань, пов'язаних із функціонуванням оказіональних слів у поетичних текстах. Викладено лише гіпотезу про мовний механізм породження поетичних текстів з оказіональними словами. У перспективі – поглиблення аналізу внутрішнього механізму авторської мовотворчості з урахуванням психолінгвістичних аспектів.

#### Література:

1. Брушлинский А.В. Мышление как процесс и проблема деятельности / А.В. Брушлинский // Вопросы психологии. – 1982. – № 2.
2. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В.В. Виноградов. – М., 1972. – 253 с.
3. Жижомо О.О. Текстотвірна функція індивідуально-авторських новотворів (на матеріалі поетичних творів 80–90-х років ХХ століття) / О.О. Жижомо. – Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 15. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – С. 393–394.
4. Земская Е.А. Словообразование и текст / Е.А. Земская // Вопросы языкознания. – 1990. – № 6. – С. 17–30.
5. Коломієць В.Т. Словотвірні неологізми у слов'янських мовах / В.Т. Коломієць // Мовознавство. – 1973. – № 2. – С. 3–19.
6. Кубрякова Е.С. Человеческий фактор в языке: язык и порождение речи / Е.С. Кубрякова. – М., 1991. – 240 с.
7. Левашов А.С. Предвосхищение в речевой деятельности / А.С. Левашов. – ИЯВШ, 1982. – вып. 17.
8. Принцевський І.Т. Авторські новотвори в українському поетичному мовленні / І.Т. Принцевський // Проблеми словообразования русского и украинского языков. – Киев – Донецьк: Вища школа, 1976. – С. 150–166.
9. Радзівєвська Т.А. Текст як засіб комунікації / Т.А. Радзівєвська. – К., 1989. – 194 с.
10. Тихомиров О.К. Структура мыслительной деятельности человека / О.К. Тихомиров. – М., 1969. – 611 с.
11. Чабаненко В.А. Основы мовой экспресії / В.А. Чабаненко. – К.: Вища школа, 1984. – 165 с.

#### Жижомо О. О. Роль індивідуально-авторських новообразований в мовному механізмі породження поетичного тексту

**Анотація.** В роботі визначається статус оказіональних лексем як одиниць, що беруть участь у породженні поетичного тексту, проводиться аналіз індивідуально-авторських новообразований в семантико-прагматичному контексті з урахуванням характеру мотивуючої й мотивованої основ.

**Ключові слова:** оказіональні слова, авторська інтенція, текст, прагматичний аспект.

#### Zhizhoma O. The mechanism of the poetic text creating with the occasional words

**Summary.** Occasional words are a characteristic feature of modern poetic discourse, the result of a special individual author's worldview. Their introduction into the context actualizes the types of appeals to the cultural and intellectual fund of a recipient. They convey the existing interaction of the language and speech, form a specific category of lexical units to which the individual contextual meaning is typical.

**Key words:** occasional words, author's intention, text, pragmatic function.